

В. А. Старков

ФЕДІР ВОВК ТА РОДИНА ЧИКАЛЕНКІВ: ВІДНОСИНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ОБОПІЛЬНОГО ЛИСТУВАННЯ

У статті йдеться про відносини Ф.Вовка з Євгеном Чикаленком та його сином Левом. Ф.Вовк залучив Лева до занять археологією. Останній брав активну участь у розкопках Мізинської стоянки, відкритої Ф.Вовком. Вперше наводяться фрагменти листів Л.Чикаленка до Ф.Вовка про ці розкопки.

Ключові слова: історія археології, персоналістика, епістолярій, Федір Вовк, Євген Чикаленко, Левко Чикаленко, Мізинська стоянка.

Епістолярна спадщина визначних представників громадсько-політичного життя, науки, культури є важливим джерелом вивчення як діяльності самих особистостей, так і епохи, на тлі якої вони існують. Постає вченого, антрополога, етнографа, археолога зі світовим ім'ям Федора Кіндратовича Вовка (1847—1918) [Федір Кіндратович, 1997; Франко, 2001], відомого подвижника української національної ідеї Євгена Харлампійовича Чикаленка (1861—1929) [Старовойтенко, 2009] та його сина Лева, відомого українського археолога, (1888—1965) належать саме до цього кола особистостей. Відоме на сьогодні обоєлітнє листування двох перших складає дев'ять листів: вісім (по чотири від Ф. Вовка та Є. Чикаленка) за період 1908—1912 рр. і один лист Є. Чикаленка до Ф. Вовка за 1917 рік. Відомі також, принаймні, 37 листів Л. Чикаленка до Ф. Вовка за 1910—1916 рр.

Слід визнати, що епістолярна спадщина Ф. Вовка та Є. Чикаленка збережена в досить повному обсязі. В архівній спадщині Федора Вовка в Науковому архіві Інституту археології НАН України (НА ІА НАНУ) нараховується понад п'ять з половиною тисяч листів до нього від 755 кореспондентів та близько ста його

листів (чернеток) [Франко, 2001, с. 30], в т.ч. і згадані листи від Є. Чикаленка [НА ІА НАНУ, ф. 1, №№ 4389—4393]. Корпус виявлених епістолярних джерел Євгена Чикаленка на сьогодні становить понад 2400 одиниць кореспонденцій, відправлених та отриманих ним протягом 38 років (1892—1929 рр.) [Старовойтенко, 2009, с. 36]. Листи Ф. Вовка до Є. Чикаленка знаходяться в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського [ІР НБУВ, Ф. 44, №№ 301—304]. Листи ж Лева Чикаленка до Федора Вовка, чисельністю близько сорока, знаходяться теж в Інституті археології НАН України [НА ІА НАНУ, Ф. 1, №№ 4394, 4398—4434]. Про зворотні листи Ф. Вовка нам нічого невідомо.

Безперечно, не всі листи збереглися і, очевидно, що листів мало бути більше. В останньому відомому нам листі від 14 квітня 1917 року Євген Чикаленко пише до Ф. Вовка: «Листа Вашого дістав вже в Перешорах і нараз же написав до Єфремова, просячи його похлопотати за Якова Платоновича Я, як бачите, сижу в Перешорах і власне, не сижу, а більше лежу, бо таке здоров'я, що як з день попобіжиш, то вже три дні лежиш. Зараня став інвалідом і потішаю себе, що все таки й мого крапля меду є в тому, що тепер робиться» [Старков, 2010, с. 584—585]. Очевидно, що цей лист ще не віднайдений. Дивує також велика, у п'ять років, перерва у відомих нам листах (1912—1917 рр.), якщо врахувати комунікабельність та прихильність до листування обох, та й перший відомий нам лист Є. Чикаленка до Ф. Вовка датований лише весною 1908 року, коли вони були знайомі вже майже п'ять років.

Листування висвітлює декілька тем, спільних і Ф. Вовку, і Є. Чикаленку. Це, по-перше,

прихильність обох до українства, яке складало саму їхню сутність. Вони обговорювали шляхи допомоги українськи налаштованим членам суспільства. Ф. Вовк у далекому Петербурзі хотів мати учнів з України. Є. Чикаленко у своєму «Щоденнику» писав, що Ф. Вовк казав йому, «що вже підготував двох хлопців (Руденка та Єфименка), але вони тільки на прізвища українці і для української науки нічого робити не будуть, а з Левка він сподівається вченого, що буде корисним для України» [Чикаленко, 2004, с. 204]. У листуванні значною мірою присутня і приватна тема, оскільки Ф. Вовк схилив до археології та етнографії сина Є. Чикаленка Левка і був його університетським керівником і наставником поза межами університету.

Окремо слід згадати про те, що Євген Чикаленко постійно нагадував Федору Вовку про необхідність писати спогади, «щоб не загинуло», бо це потрібно для української історії. У листі від весни 1908 року він писав: «Чи пишете Ви свої спомини? Я просив Вас і знову прошу не одкладайте сього на колись, бо буде те саме, що й з В[олодимиром] Боніфатійовичем [Старков, 2010, с. 578]. Давно я його про се просив. Він якось таки взявся і написав свої дитячі літа. Та й залишив. Перед Різдом я вчепився до його, щоб він написав про заснування Київської Громади. [...]». [Антонович, 1908]. «Пізно почав, а через те пропало для нащадків сила цінного матеріалу. Не зробіть же й Ви так, дорогий Федоре Кондратовичу. Візьміть приклад з мене: я заходився списать своє життя».

На жаль, листа-відповіді від Ф. Вовка на це звернення Є. Чикаленка не виявлено і нам відомо, що Ф. Вовк не дослухався цих порад-прохань. Запурений у вир наукового, викладацького, побутового життя у Петербурзі, він не знаходив часу для написання спогадів.

Обговорювались у листуванні редакційні справи в газеті «Рада», якою опікувався Є. Чикаленко. Піднімались різноманітні теми: публікації статей з національного питання у Російській імперії, про видатних українських діячів, про сучасне політичне становище, тощо.

У своїх «Спогадах» Є. Чикаленко згадує, що він познайомився з Ф. Вовком під час святкування ювілею Миколи Лисенка 1903 року у Львові. По приїзді до Львова Є. Чикаленко та С. Єфремов, які супроводжували М. Лисенка, поселилися в готелі, де мешкав Ф. Вовк, який приїхав для антропологічних дослідів у Галичині. «Тут уперше я й познайомився з цим відомим емігрантом, приятелем Драгоманова та Антоновича, який в 70-х роках емігрував за кордон і весь час жив у Парижі лекціями та працював по антропології, придбавши там титул доктора» — писав Є. Чикаленко і продовжував «Це був тоді вже зовсім сивий, як подобає, по його словах, бути всякому вовкові, незвичайно приємний чоловік» [Чикаленко, 2003, с. 234].

Очевидно, в перші роки знайомства Ф. Вовк і Є. Чикаленко спілкувалися не часто, але тримали один одного в полі зору. У листі до Івана Липи від 7 травня 1904 р. Є. Чикаленко згадує Федора Вовка в контексті повідомлення про українські просвітні курси, які працювали у Львові з 23 червня до 22 липня того ж року: «Лекції у Львові почнуться 1-го юня по нашому календарю і продовжуватимуться місяць. Франко і Студинський читатимуть по історії літератури. Грушевський і Томашівський — по історії України. Федор Вовк по етнографії. Ганкевич — історія соціальних рухів в Європі...». Федір Вовк прочитав короткі загальні курси з антропології (6 год.) та української етнографії (6 год.) [Старовойтенко, 2009, с. 336—337].

Стосунки між Ф. Вовком та Є. Чикаленком стали ближчими після відвідин Ф. Вовком родини Чикаленків у Києві. Старший син Є. Чикаленка Лев (Левко) згадував, як він залишив Лозаннський університет, де вивчав геологію, і під впливом Ф. Вовка подався до Петербурзького: «Кількаденне перебування навесні 1909 року видатного українського науковця природника і антрополога Хв. Вовка в нашій родині у Києві спричинилося до великої зміни у моєму житті. Хв. Вовк у той час був директором українського відділу в Етнографічному музеї ім. імператора Олександра III в Петербурзі, а крім того викладав антропологію в Петербурзькому університеті на природничому його відділі. [...] З розмов на Благівіщенській, 56, а ще більше в садочку коло нашого дому, пізнали ми один одного докладніше і, як наслідок цих розмов, було з його боку запрошення прийняти уділ в його експедиції по Волині, намова кинути Лозану (Швейцарія), де я студював геологію та їхати восени до Петербургу вступити до тамошнього університету, щоб присвятити в майбутньому свою працю дослідам української антропології. Згода моя була на те негайною, а батька вже сам Вовк умовив» [Чикаленко, 1955].

У «Щоденнику» від 6 червня 1909 р. батько Чикаленко згадує: «Левко мій рішуче сказав мені, що він не поїде вчитись в Лозанну, а хоче вступити в Петербурзький університет і студювати антропологію та етнографію під проводом проф. Ф.К. Вовка, з яким він цього літа робив розкопки могил» [Чикаленко, 2003, с. 65]. Ніякі доводи батька, щоб завершити навчання у Швейцарії не подіяли, і Левко врешті-решт вступив згодом, у 1912 році, до Петербурзького університету. Є. Чикаленко, як звичайно вчинив би кожен люблячий батько, намагався допомагати Левку у скрутних ситуаціях, у яких він опинявся, маючи у влади статус «неблагонадійного», особливо при вступі в Петербурзький університет. Про це він відверто написав у своєму «Щоденнику» [Чикаленко, 2004, с. 143—159, 193, 196—204].

Попри велику занятість, Федір Вовк уважно слідував за долею сина Євгена Чикаленка — Левка, що відображено у листуванні з батьком. У листі від 12 червня 1912 року він запитує: «Пишу оце до Вас, дорогий Євгене Харламповичу щоб хоч од Вас довідатись що не будь про Левка! Згинув десь і ніякої чутки за себе не подає, хоч знає добре що се мені дуже потрібно!» [Старков, 2010, с. 583]. Федір Кіндратович дуже розраховував на допомогу Левка на розкопках відкритої ним Мізинської палеолітичної стоянки.

Листи Левка Чикаленка до Федора Вовка за період 1910—1916 рр. дають змогу висвітлити шлях становлення його як майбутнього відомого археолога.

Він починав свою археологічну практику під керівництвом Федора Кіндратовича на розкопках 1909 р. на Волині, а згодом був одним із активних учасників розкопок Мізинської палеолітичної стоянки, відкритої Ф. Вовком, фактично, 1907 року [Франко, 2001, с. 232]. Ф. Вовком про це було оголошено наступного року на багатьох вчених форумах. Вже перші розкопки поселення дали багато нового матеріалу і це викликало широкий резонанс у російському і міжнародному наукових товариствах. У березні 1909 р. Ф. Вовк прочитав доповідь у Російському археологічному товаристві «Палеолит в Европейской России и стоянка в с. Мезин Черниговской губ.». Взагалі, як свідчать «відкриті листи» та звіти Ф. Вовка, що знаходяться у Інституті історії матеріальної культури РАН (Санкт-Петербург), розкопки у Мізині провадились у 1909, 1911—1914 рр. У 1912—1914 рр. розкопки під керівництвом Ф. Вовка вів Л. Чикаленко. Наступного року війна не дала змоги вести археологічні дослідження, хоча «відкритий лист» був дійсний. У 1916 та 1917 рр. Мізинську стоянку Л. Чикаленко досліджував самостійно, але в полі зору Ф. Вовка.

Згодом, матеріали цих розкопок лягли в основу монографій Л. Чикаленка, присвячених палеолітичній та неолітичній добі в історії України і написаних у чеський період еміграції: «Нарис розвитку геометричного орнаменту палеолітичної доби» (1923), «Техніка орнаментування керамічних виробів мізинських неолітичних селищ» (1925), «Нарис розвитку української неолітичної мальовничої кераміки — Вільче Золоте» (1926).

Таким чином Федір Кіндратович Вовк відіграв вирішальну роль у формуванні Лева Чикаленка як археолога-науковця: від студента до знаного археолога, який перейнявся науковою методологією вчителя. Їхня співпраця у свій час збагатила українську науку новими досягненнями у галузі археології.

Із підготовленого до друку, відомого нам листування Левка Чикаленка до Федора Вовка, наведемо деякі уривки, які висвітлюють

ранню історію дослідження Мізинської стоянки та участь у цьому Левка Чикаленка. Правовпис оригіналів збережено максимально. Тексти уривків окремих листів та цитати з них подаються без коментарів, які ми наведемо у відповідній публікації, присвяченій повному відомому листуванню Лева Чикаленка до Федора Вовка. Тексти публікуються вперше.

Документи

№ 1

Кононівна. 4 червня 1912.

Їздив я ще в Таращанськ. повіт і розкопав три величезних могили але ... нічого не викопав. У двох могилах так таки нічогосінько й не було окрім дуже невеликого числа побитих та розрізаних кісток в третій найбільший трохи нижче урвня ґрунту вже в жовтій глинці лежав скелет на спині головою на схід з ногами зігнутими в колінах і так здорово розсунутими в боки що ступні торкалися одна одній подошвами. У цій же могилі найшов крем'яне орудіє, але що воно саме могло бути — на скажу, самі побачите вже як приїдете. В день свого приїзду отримав телеграму від Руденка якою викликав мене в Уфу. Я відповів йому що виїзду і оце сьогодні вночі їду з своїм братом Петрусем, жалко дуже що розкопки в Мизені відкладаються на іюль. [...]. Ну поки-що прощайте Федоре Кіндратовичу. Надіюсь таки, що в Мизені побачимось,

Ваш Левко.

З оригіналу: НА ІА НАНУ, ф. 1, № 4403.

№ 2

11 серпня 1912 р. Мізин.

Забувся Вам написать любий Федоре Кондратович, що крім всіх цих речей про які пишу в листі заказному, найдено ще дуже стертого людського зуба без коріння тільки коронку. На мою думку першого корінного, що людський — готов ручиться головою. Крім того багато ще ракушок при тому різних пород, хоч усі крейди, на одній так добре видно що дірка різана бо чотирьохкутня.

Ваш Левко.

Оригінал: НА ІА НАНУ, ф. 1, № 4407.

№ 3

Четверг, 16/8 [1912 р.]

Любий Федоре Кондратовичу!

До суботи надіюсь кінчить копання і здавши комусь закидання поїхати вже на Полтавщину. Потроху укладаю кошти але ще далеко до того щоб їх всіх пристроїть. Мабуть у Мизені лишу більшість з тим щоб улітку разом з вами передивившись кожну кістку вже пристроїть чи у Москву чи у Мизень. Без Вас накопали дуже мало. Хто намистину, про яку Вам Володя казав, декілько проколок з яких одна дуже чудної форми та ще одну невеличку пластинку

наче невеличку частину браслета так з третю частину того клаптика що останній був знайдений. Є ще якісь незрозумілі мені речі з яких дві мають сліду-ючий вигляд. Продолгуватий шматок або слонячої кістки, або якоїсь іншої твердої тільки має з одно-го обробленого шліфівкою боці досить глибокий багато слідів від порізів маючий рівчак. Третя річ, знайдена між кістками при їх перемиванні є клапть ребра з одного боку з великими вирізками. Гравю-ри на намистині ніякої не було. [...]. Весь час думаю про те як-би ще на той рік сюди приїхати тільки не в осени вже коли дощі заважають а так в маю або іюні. Ну поки що прощайте. Бажаю Вам всього найкращо-го. [...]. Наче проколка, хоч тонкий кінець зломано і знайти так і не удалося так що й вияснить що було не прийшлося. Дуже вражає вирізка в ній знизу де знак (стріла у верх) наче вона і є головна частина інструменту так гарно оброблена. Туший край давно зломано і він покритий дендритом і про інші стру-менти нічого сказати.

Ваш Левко.

З оригіналу: НА ІА НАНУ, ф. 1, № 4408.

№ 4

24/8 [1912 р.]

Тільки тепер оце удалось скінчивши розкопки і уклавшись виїхати. Грошей мені вистало в обріз, так що навіть за груз у Москву не стало заплатити. Вишлю пані Павловій гроші разом з вибаченням та дублікатом. В останні дні відкопали мамутяну голо-ву в середині якої була річ, якої я зовсім не розумію. Наче голка, але завбільшки з четверть і дуже тов-ста при тому. Найшов також іклу мамута з жолубом [...].

Ваш Левко.

З оригіналу: НА ІА НАНУ, ф. 1, № 4409.

№ 5

с. Городок, Ровенського пов. 23 червня 1913 р.

Любий Федоре Кондратовичу!

Завтра виїзду на декілько днів додому в Ко-нонівку, а там числа 7—8 разом з Бор. Георг. приїде-мо вже до Мізеня. [...].

Ваш Левко.

З оригіналу: НА ІА НАНУ, ф. 1, № 4414.

№ 6

18/6 1916. с. Мізин.

Любий Федоре Кондратовичу

От я уже і в Мізені. Сьогодні почали копати, а в понеділок, а то у вівторок доберемося й до кісток. В земстві взяв двісті карбованців, а осігновки обіцяно 500. Брав частину, бо робітники дуже дорогі та й усе дуже дороге. Земці, які давали гроші казали майже всі що коли ми не маємо якихсь особливих мотивів для того щоб копати зараз то краще відкласти працю на після війни. Гроші не в якому разі не пропадуть бо вони не з спеціальної осігновки а з сум які дані на улаштуван-ня Музею Природознавчого при губ. земстві. Всі вони

(земці) кажуть що і далі даватимуть гроши на розко-пки, як що тільки ми матимем охоту копати. Далі ж вони гроші Федоре Кондратовичу на Ваше ім'я бо мене вони не знають офіційно і розкопки по суті діла Ваші. От-же будь ласка Федоре Кондратовичу напишіть листи Председателю що грошей двісті карбованців на роз-копки долучені. Що лишиться, то піде на будучий рік і в тому я всьому дам Вам рахунок.

Поки що бувайте живі та здорові. Писатиму як що тільки щось цікаве буду бо з поштою тут і тепер ніяк не краще.

А Кошелі з мене здерлі 20 крб. за право на роз-копки! Це вже такий дякон з жінкою скупий!

Вітаємо Вас щиро і Всіх наших,
Левко.

Оригінал: НА ІА НАНУ, ф. 1, № 4420.

№ 7

25/6 1916.

Високоповажний та любий Федоре Кондратовичу

Ну от нарешті і до кісток добрались. Цей рік вони лежать на страшенній глибині, бо шар куль-турний дуже прикро спускається до попа. Захопил так території щоб вирівняти недокопаній в 1913 році клапот так що маємо таку фігуру. По усьому так випадає що далі у Кошелів нічого вже копати бо видатки далеко краще будуть окупатися в Поповій садибі. [...]. Пишіть мені, будь ласка що робить з кремінцями. Їх-же знову не приймуть малою скоро-стю та великою на Петроград, а богажом неможли-во, бо-ж ніхто не їхатиме разом з ними в Петроград? Кістки всі повезу в Чернігів. [...]. Вам доставимо тільки різану кість. Копаю я не сам. [...]. Доки ще не приступали до кісток та успіли зібрати силу кремін-ців та черепків неолітичних. Маємо чудові речі. Копать же на острові не удасться за браком часу. Рудинсько-му пощастило найти між Хорошками та Псарьовкою чудове городище з цікавими кістяними виробами і він дуже цим захопився. [...].

Л. Ч.

З оригіналу: НА ІА НАНУ, ф. 1, № 4421.

Антонович Володимир. Автобіографічні записки / Володимир Антонович // Літературно-науковий віс-ник. — 1908. — Т. 43. — С. 3—17, 193—204, 387—407.

ІР НБУВ ф. 44, №№ 301—304.

НА ІА НАНУ ф. 1, №№ 4389—4393.

НА ІА НАНУ ф. 1, №№ 4394, 4398—4434.

Старков Валерій. Листування Федора Вовка та Фе-дора Чикаленка / Валерій Старков // Український археографічний щорічник: Нова серія. — Вип. 15 — К., 2010. — С. 577—590. (Український археографіч-ний збірник. — Т. 18).

Старовойтенко Інна. Євген Чикаленко: людина на тлі епохи / Інна Старовойтенко. — К., 2009. — 544 с. Федір Кіндратович Вовк (1847—1918): Досліджен-ня. Спогади. Бібліографія. До 150-ліття з дня народ-ження вченого / Ред. М. Антонович. — Нью-Йорк, 1997. — 382 с. (Українська Вільна Академія Наук. Джерела до новітньої історії України. — Т. 4).

Франко Оксана. Федір Вовк — вчений і громадсь-кий діяч / Оксана Франко. — К., 2001. — 378 с.

Чикаленко Євген. Спогади (1861—1907) / Євген Чикаленко; передм. В. Шевчук. — К., 2003. — 415 с.
Чикаленко Євген. Щоденник (1907—1917) / Євген Чикаленко. — Т. 1. — К., 2004. — 207 с.
Чикаленко Л. Подорож з проф. Вовком по Волині (Уривок спогадів з 1909-го року) / Л. Чикаленко // Літопис Волині. — Нью-Йорк; Буенос-Айрес; Вінніпег, 1955. — С. 34. [Чикаленко Л., 1955].

В. А. Старков

ФЕДОР ВОВК И
СЕМЬЯ ЧИКАЛЕНКО:
ОТНОШЕНИЯ СКВОЗЬ ПРИЗМУ
ЭПИСТОЛЯРИЯ

В статье рассматриваются отношения Ф. Вовка с Евгением Чикаленко и его сыном Львом. Ф. Вовк привлек Льва (Левка) к занятиям археологией.

Последний брал активное участие в раскопках Мезинской стоянки, открытой Ф. Вовком в 1907 г. Впервые приведены фрагменты писем Л. Чикаленка к Ф. Вовку про эти раскопки, которые проливают свет на раннюю историю исследования Мезинской стоянки.

V. Starkov

FEDIR VOVK AND CHYKALENKO'S
FAMILY: THEIR RELATIONS WITH
EPISTOLARY HELPING

The relations between Fedir Vovk and Chykalenko's family (Evgen and Lev) in this article are considered. F. Vovk attracted L. Chykalenko to an archaeology. The last took active participated in Mizyn settlement excavations in 1907. For the first time the L. Chykalenko to F. Vovk letter fragments were showed. They explain an early history of the Mizyn settlement investigation.